

Грипас О.Ю. Аспекти дослідження функціонально-семантичної категорії порівняння // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. — К.: НПУ, 2010. — Вип.6. — Кн.2. — С. 98-101.

О.Ю.Грипас

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ПОРІВНЯННЯ

У статті з'ясовано аспекти дослідження функціонально-семантичної категорії порівняння, проаналізовано взаємозв'язок логічної моделі та структури її формального вираження за морфологічними, лексичними, словотвірними та синтаксичними засобами, окреслено функціонально-семантичне поле компаративності.

Ключові слова: логічна модель порівняння, функціонально-семантичне поле компаративності, засоби вираження функціонально-семантичної категорії порівняння.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях посилюється увага дослідників до традиційних проблем і намагання по-новому осмислити їх, ураховуючи сучасні підходи до вивчення граматики. Ці проблеми пов'язані зі складним комплексом таких кардинальних питань, як знакова природа мови, взаємовідношення між поняттям і лексичним значенням слова, багатосторонні зв'язки мови з психічними й логічними явищами та ін. Як зазначав К.С.Аксаков, у мові – від утворення слова до найменшої зміни його – виражається мислення людини, хоча у її структурі реалізуються далеко не всі логічні поняття, але всі поняття, які є в мові, – обов'язково мають логічне підґрунтя [1, с.530].

Системне впорядкування уявлень про різноманітні життєві ситуації передбачає категоризацію світу, тобто мисленнєву операцію, спрямовану на формування понять, що максимально узагальнюють та класифікують результати пізнавальної діяльності людини [6, с.307]. Категоризація, на думку американського вченого Дж. Лакоффа, є найважливішою функцією свідомості, оскільки ця операція лежить в основі нормального функціонування нашого

мислення, сприйняття, практичної діяльності та мовлення [8, с.5]. Для репрезентації людських знань кожна мова має не лише лексеми, які називають предмети і явища світу, вона репрезентує і певну кількість семантичних категорій, більшість із яких є універсальними (напр.: час, темпоральність, квантитивність, локативність, стать тощо). Мовні категорії та їхня кількість у кожній мові має свою специфіку, проте вираження таких узагальнених уявлень про світ постійно присутнє в мові в цілому та в її граматичній будові зокрема. За визначенням О.О. Потебні, думка в формальних проявах мови завжди пов'язана з граматичними формами: віддаляючись від однієї, вона обов'язково в той же час створює іншу [9, с.50]

Всі мовні категорії О. С. Кубрякова поділяє за сутністю на два типи: такі, що спрямовані на категоризацію позамовного, екстралінгвістичного знання про світ, та вербально орієнтовані, що структурують властивості самої мови та її системи, знання про мову. [6, 314-315]. Саме до сукупності екстралінгвальних категорій належить категорія порівняння, семантична сутність та способи репрезентації якої, незважаючи на велику кількість досліджень, недостатньо вивчена.

У науковій літературі порівняння потрактовують у різних аспектах: філософському, логічному, психологічному, літературознавчому і, звичайно, лінгвістичному, в межах якого компаративність є об'єктом дослідження в лексикології, фразеології, граматиці, стилістиці.

Хоча дослідження явища компаративності та його лінгвістичного статусу були об'єктом багатьох українських (О.О.Потебня, І.К.Кучеренко, М.І.Вихристюк, М.С.Заборна, Н.П.Шаповалова та ін.) та зарубіжних (М.І.Черемісіна, Н.Ю.Шведова, Н.А.Широкова, В.М.Огольцев та ін.) мовознавців, проте, як зазначав І.К.Кучеренко, порівняльні конструкції не знайшли вичерпного опису [7, с.5].

Незважаючи на великий обсяг монографічних, дисертаційних та атомарних робіт, якими збагатилася лінгвістика протягом останніх років, компаративність в українському мовознавстві вивчена недостатньо.

Комплексний аналіз її як функціонально-семантичної категорії потребує дослідження глибинного змісту конструкцій порівняльної семантики. Вітчизняна довідкова література в галузі мовознавства подає нечіткі визначення поняття порівняння. Енциклопедія «Українська мова» (2000 р.) містить лише дві статті присвячені порівнянню: «Порівняльний зворот» І.Р.Вихованця [10, с.467-468] та «Порівняння» Л.І.Мацько, де це поняття потрактовано в стилістичному аспекті як фігура мови, «що полягає в зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших [10, с.469-470].

А отже, для представлення категорії порівняння в повному обсязі, необхідно визначити її статус не тільки в мові, а й у філософії та логіці. У гносеологічному аспекті в структурі елементарного акту порівняння як процесу учені виокремлюють такі компоненти: 1) об'єкт, що підлягає порівнянню; 2) об'єкт, із яким порівнюють; 3) ознаку (підставу) порівняння; 4) результат (висновок) порівняння. До порівнюваних об'єктів можуть належати окремі предмети і явища, їхні сукупності, загальні поняття, відчуття, уявлення, а також один об'єкт у різних просторових координатах і часових станах. Межами здійснення порівняння є випадок абсолютної тотожності, з одного боку, а з іншого – абсолютна несхожість. Відхилення від абсолютної тотожності та абсолютної несхожості дає часткову подібність. Відношення подібності багатоступеневе, це може бути: 1) повна подібність, тотожність, тобто рівність якісних і кількісних характеристик, 2) подібність за певною якісною характеристикою, 3) відмінність між кількісними показниками окремої ознаки, та 4) відсутність подібності у випадку абсолютної несхожості [4, с.35-48].

Тобто, якщо порівняльні конструкції з вираженням подібності за певною якісною характеристикою (сполучникові й безсполучникові компаративеми) та відмінності між кількісними показниками окремої ознаки (форми вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників) були предметом лінгвістичних досліджень, то конструкції з вираженням тотожності та абсолютної несхожості майже не розглядалися. Наприклад, речення на зразок

Нараз надворі стало ясно, як удень (В.Бобинський), можна віднести до порівняльних конструкцій тотожності, а речення *Їх зв'язували зовсім інші інтереси, ніж були досі* (О.Копиленко) до конструкцій, у яких відсутня подібність між об'єктом та суб'єктом порівняння.

Суттєво необхідним є розрізнення структури логічного порівняння і структури його вербальної репрезентації, оскільки єдність мови і мислення не означає їхнього абсолютного збігу, але логічна схема порівняння є тим спільним, що залишається постійним, незмінним у її різних мовних формах. Спираючись на гносеологічне розуміння природи компаративних відношень, установлюючи глибинну основу порівняння, на наш погляд, можна уникнути багатьох суперечностей в описі порівняльних конструкцій на формально-граматичному рівні. Так, приміром, труднощі у визначенні об'єкта порівняння в реченні *Біля самої стайні по-весняному жебонить струмок* (М.Стельмах) у лінгвістичних дослідженнях долаються у спосіб розгорнутої трансформації цього утворення: «*Біля самої стайні жебонить струмок так, як має жебоніти весною*», хоча й це не дає можливості вичленувати лексично виражений об'єкт порівняння [11]. Унаслідок цього стверджується, що такі компаративеми реалізують порівняльне значення частково, а конструкції належать до периферії функціонально-семантичної категорії порівняння, адже об'єкт мислиться неозначено, розмито й представлено описово. Зважаючи ж на глибинну структуру цієї конструкції констатуємо, що в цьому випадку суб'єктом і об'єктом порівняння є та сама ситуація, але сприйнята у різні часові проміжки. Отже, дискурсивна ситуація є суб'єктом порівняння (*струмок жебонить*), об'єкт порівняння – «весняна ситуація», маркером якої виступає редукована структура (*струмок жебонить навесні*) у лексемі *по-весняному*, точніше – її основа, а комплекс морфів *по-/-ому* є показником порівняльних відношень.

Стосовно основи порівняння слід зазначити, що в мовленні вона переважно не вербалізується внаслідок закону економності засобів вираження, адже, незважаючи на потужний лексичний фонд мови, в конкретних комунікативних актах мовець апелює до образного сприйняття дійсності, до

спільного загальнолюдського досвіду. Є типи конструкцій, в яких порівнюються не речі самі по собі за їхніми реальними ознаками, а особливості сприйняття, переживання, тобто факти духовної природи. На підставі вищезгаданого прикладу можна констатувати, що основу порівняння в компаративній конструкції домислюємо: це уявлення, сформовані внаслідок тривалих спостережень: (*струмок жебонить*) **дзвінко, радісно, оптимістично**.

Суто формальний підхід до визначення компонентів моделі порівняння призводить до плутанини у класифікації їхньої специфіки. Приміром, у конструкції *Полонина гула як вулик* за суб'єкт порівняння обирається *полонина*, об'єктом порівняння є *вулик*, а основою порівняння – *гула*. Однак вулик обирається для порівняння не за його здатністю гудити, адже за приклад можна взяти і потяг, і водоспад чи автомобільну трасу. Автор хотів передати саме звукові особливості: гуде **багатоголосо**, як живий організм. Отже, суб'єктом та об'єктом порівняння в цьому реченні є не окремі предмети, а ситуації зі спільним предикатом: «полонина гуде», «вулик гуде».

Дослідження лінгвістичного статусу категорії порівняння передбачає вивчення змісту порівняння, його типів, засобів вираження, їхньої системної взаємодії. Для вираження семантики порівняння використовують засоби різних мовних рівнів: словотвірного, лексичного, фразеологічного, морфологічного, синтаксичного. Розвиток когнітивного та функціонального напрямів лінгвістики в останні роки спричинив нові аспекти дослідження явища компаративності як функціонально-семантичної категорії, яка разом із мовними засобами вираження розглядається як функціонально-семантичне поле [3, 11].

Функціонально-семантичне поле – це угруповання різнорівневих засобів мови, які взаємодіють на основі спільності їхніх семантичних функцій і виражають варіанти певної семантичної категорії. Функціонально-семантичні поля – це білатеральні єдності плану вираження і плану змісту. План змісту ФСП детермінує певна семантична категорія та її компоненти, а план вираження представлено різноманітними засобами, які реалізують функції відповідної семантичної сфери. Поняття поля пов'язане з уявленням деякого

простору, конфігурацією центральних і периферійних компонентів та зон перетину з іншими полями. Граматика, яка ґрунтується на принципі поля, за визначенням О.В.Бондарка, має можливість інтегрувати в єдину систему ті мовні засоби, які в традиційній граматиці розділені відповідно до рівнів мовної системи [5, с.290].

Сучасні теоретичні дослідження порівняльних конструкцій української мови засвідчують значний за обсягом масив мовних засобів – показників вираження категорії компаративності:

- 1) дієслівні та прикметникові лексеми у позиції компаративних предикатів (**відрізнятися, різнитися, контрастувати, поступатися, розбігатися; невідповідний, відмінний, різний аналогічний, однаковий, подібний, рівнозначний, схожий, споріднений** тощо);
- 2) словотвірні:
  - а) прислівникові форми з **по-...ому, -чи** (*по-собачому, по-котячи*);
  - б) адвербалізована словоформа орудного відмінка (**-ом/-ем**) іменника з порівняльним значенням (*пилюка стояла стовпом*);
  - в) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметника, прислівника з синтетичним показником-морфом **-ш-/-іш-; най-...-ш-/-іш-** (або в аналітичному – слова **більш, менш /найбільш, найменш**);
  - г) прикметники з суфіксальними морфемами **-подібний** (*хвилеподібний*);
  - д) прикметники й прислівники із суфіксами **уват-** (*юват-*), **аст-** (*яст-*), **ист-** (*гачкуватий ніс, хвилясте волосся, землистий колір обличчя*);
- 3) синтаксичні конструкції з порівняльними сполучниками (іменний складений присудок, порівняльний зворот, складнопідрядне порівняльне речення) **як, мов, немов, наче, неначе, мовби, немовби, немовбито, ніби, нібито**.

Щодо визначення обсягу функціонально-семантичної категорії порівняння постає питання: чи належить до неї метафора, конструкції з модально-порівняльними частками? Семантично метафора також є порівнянням, але вираженим не за допомогою трикомпонентної моделі, а

утворенням, що ґрунтується на переносному значенні слова. Однак, на нашу думку, незважаючи на те, що в структурі речення відсутня диференціація порівняльних відношень на окремі складові: об'єкт, суб'єкт, основа, на глибинному рівні, мовець та адресат мовлення підсвідомо здійснюють порівняння за стандартною моделлю. Відмінність між порівнянням і метафорою полягає в тому, що в структурі елементарного акту порівняння як процесу, крім зазначених уже трьох компонентів, присутній ще й результат (висновок) порівняння. Він може свідчити про наявність/відсутність нелінійної спільної ознаки або більший/менший ступінь вияву лінійної ознаки. У метафорі вже міститься висновок-констатація про подібність двох порівнюваних сутностей. «Порівняння-уподібнення рухоме і вимірюване, метафора статична; вона відображає позбавлений внутрішньої динаміки світ» [2, с.279]. Якщо у порівнянні суб'єкт та об'єкт порівнюються лише за певною ознакою, асоціативно зближуються, то в метафорі формується нове поняття і суб'єкт іменується назвою об'єкта.

Отже, ще чекають розв'язання та потребують урахування логічної природи компаративних відношень проблеми, які постають у зв'язку з дослідженнями змісту порівняння, його типів, засобів вираження, їхньої системної взаємодії та обсягу функціонально-семантичної категорії порівняння. Вихід за межі формальної структури компаративних конструкцій дасть можливість чіткіше окреслити типи відношень подібності; розрізнявати структури логічного порівняння і структури його мовної репрезентації, уникнути суперечностей у кваліфікації порівняльних конструкцій на семантичному і формально-граматичному рівнях та когнітивної природи метафори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксаков К.С. Критический разбор «Опыта исторической грамматики русского языка» Ф.И.Буслаева / К.С. Аксаков / Полное собрание сочинений Т.2, Ч.1. Сочинения филологические. – М.,1875.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д.Арутюнова – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

3. Барменкова О. П. Компаративна модель світу в російській мові та її реалізація у творах І.Бабеля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. П. Барменкова. - Київ, 2003. - 20 с.
4. Бартон В.И. Сравнение как средство познания / В.И.Бартон – Минск : Изд-во БГУ, 1978. – 128 с.
5. Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка / А.В. Бондарко – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Кучеренко І.К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І.К.Кучеренко – К.: Вид-во КДУ, 1959. – 106 с.
8. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Лакофф Дж. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII: Когнитивные аспекты языка: Пер. с англ. / Сост., ред., вступ. ст. В. В. Петрова и В. И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1988. – С. 2-52.
9. Потебня А. Мысль и язык / А. Потебня – Київ: Синто, 1993. – 192 с.
10. Українська мова : Енциклопедія [Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П.Зяблюк та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.
11. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01"Українська мова" / Н. П. Шаповалова. – Донецьк, 1996. – 16 с.

The article clarified aspects of the study of functional categories of semantic contrast, analyzed the relationship logic model and the structure of its formal expression on morphological, lexical, and syntactical slovo tvornymy means outlined functional-semantic field komparatyvnosti.